

Boda Mihály

Az alapvető katonai erények mibenléte és helyük a hosszú 19. századi magyar hadtudományos gondolkodásban

3. rész – A becsület¹

DOI 10.17047/HADTUD.2018.28.3-4.17

Jelen tanulmány egy – az alapvető katonai erények vizsgálatával foglalkozó – tanulmány sorozat harmadik része. A tanulmány sorozat célja a) bemutatni az alapvető katonai erények összefüggésrendszerét; b) átgondolni az alapvető katonai erények sokféleségét; és c) kimutatni az alapvető katonai erényeket, és azok speciális rendszerét a hosszú 19. század magyar hadtudomány írásában, azaz a korszak magyar katonai etikai ideológiájában. A tanulmány sorozat első és második részében az erények mibenlétevel, a hagyományos katonai erénylistákkal, és a bátorság erényével foglalkoztam. Most, a harmadik részben a becsület erényét elemzem, és történelmi példák segítségével mutatom be típusait. A negyedik és az ötödik rész témája a hűség erénye és típusai, illetve az alapvető katonai erények vizsgálata a hosszú 19. századi magyar hadtudományos irodalmában lesz.

A becsület

A „becsület” kifejezést többféle értelemben is használhatjuk. Beszélhetünk például becsületességről, ami megbízhatóságot, őszinteséget és szavahihetőséget jelent;² megbecsülésről és megbecsültségről, ami a mások általi elismerést jelenti, illetve arról, hogy valaki becsületből tesz meg valamit, azaz ragaszkodik valamilyen viselkedéshez. Alább a megbecsüléssel és a becsületből való cselekvéssel foglalkozom részletesen.³ Nézzük először a megbecsülést!

A megbecsülés értelmében vett becsület a mások általi elismerést foglalja magában, ami meghatározza az ember közösségbeli pozitív erkölcsi értékét (az ember

1 A tanulmány elkészítését támogatta a Nemzeti Közszolgálati Egyetem a „Hivatásrendi kutatás – A magyar hadügy 1715–1918” pályázat keretében.

2 Ld. például: Hardin, Russell: Trust and Trustworthiness. New York, Russell Sage Foundation, 2002.

3 A kettő megkülönböztetésére nézve lásd: Mandeville, Bernard: An Enquiry into the Origin of Honour, and Usefulness of Christianity in War. 14–16. o., London, John Brotherton, 1732.

közösségbeli negatív értékét a megvetés és annak következménye, a szégyen határozza meg).⁴ Egy ember pozitív, erkölcsi és morális, összértékét nem pusztán a megbecsültsége határozza meg, hanem abban emberi méltóságának is szerepe van. A méltóság, a becsülettel szemben, az embernek, mint egyénnek az értéke, közösségeitől függetlenül.⁵ Az emberi méltóság velem születik az emberrel, és egyenlően minden embert megillet. A megbecsültséget ezzel szemben csak elnyerni (és elveszíteni) lehet, így a megbecsülés egyenlőtlenséggel jár együtt, mivel valakinek a közösségbeli pozitív erkölcsi értéke más közösségi tagok fölé, illetve alá pozicionálja őt.

A megbecsülés szorosan összekapcsolja az egyént a közösséggel, ugyanis képes integrálni az egyént egy, már létező közösségbe,⁶ vagy új közösséget létrehozni az egyén körül.⁷ Mind az egyén integrációjának, mind a közösség létrehozásának az a kulcsa, hogy az egyén személyisége, és abból fakadóan viselkedése, valamilyen szempontból értékes az emberek egy csoportja számára.

A megbecsülés integrációt eredményező mechanizmusa abban áll, hogy a közösség vezetése a közösségi értékek alapján kiemeli valakit a közösség tagjai közül, például kitünteti, amivel viselkedését példaként állítja a közösség többi tagjai elé.⁸ Mivel a kiemelés alapja közösségi érték, ezért a kiemelt személyt a közösség többi tagja nagyra értékeli, vagyis megbecsüli, és a közösségért tevékenykedve példaként tekint rá. Magának a kitüntetettnek is példaként kell tekintenie saját korábbi viselkedésére, mivel a megbecsültsége elsősorban a múltbeli cselekvésein alapul, és automatikusan nem terjed ki a jövőre.⁹ A megbecsülést ezért el is lehet veszíteni, ha a későbbiekben valaki már nem érdemes rá, azaz nem olyan módon viselkedik, amiért korábban a megbecsülésben része volt.

A megbecsülés alapjául szolgáló közösségi érték kapcsolódhat a megbecsülést szerző ember valamilyen közösségi szerepet kiválóan ellátó tevékenységéhez, a megbecsülést szerző ember másokkal összevetve kimagasló tevékenységéhez, illetve az elismerést adó közösségi vezető preferenciájához. Az első eset, amikor a megbecsülés alapját a közösség számára kiválóan ellátott szerepszerű tevékenység képezi, például a hivatás keretében végzett tevékenység, azaz például a tűzoltói, a rendőri vagy a katonai tevékenység. Ezekben az esetekben a hivatás által felállított

4 Az alábbi gondolatmenet támaszkodik Oprisko összegző munkájára (Oprisko, Robert L.: Honor: A Phenomenology. 8–24. o., New York and London, Routledge, 2012).

5 A méltóságra nézve lásd: Kolnai Aurél: Méltóság. In: Balázs Zoltán (szerk.) Kolnai Aurél, Budapest, Új Mandátum, 2003; Balázs Zoltán: Emberi méltóság. In: Jogelméleti Szemle (4), 2005, <http://jesz.ajk.elte.hu/balazs24.html>. A becsület és a méltóság viszonyára nézve lásd: Berger, Peter: On the Obsolescence of the Concept of Honor 174., 176. o. In: S. Hauerwas – A. MacIntyre (szerk.), Revisions: Changing Perspectives in Moral Philosophy, Notre Dame (Indiana), Notre Dame University Press, 1983.

6 Pitt-Rivers, Julian: Honor and Social Status 21–22. o. In: J.G. Peristiany (szerk.) Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society, London, Weidenfeld and Nicolson, 1965.

7 Uo.: 36–38. o.

8 Speier, Hans: Honor and Social Structure 36. o. In: Social Order and the Risks of War, Cambridge: Massachusetts-London: England, The MIT Press, 1952.

9 Clastres, Pierre: A vad harcos nyomorúsága 144–145. o. In: Az erőszak archeológiája, Budapest, Qadmon Kiadó, 2015.

többé-kevésbé állandó és abszolút mérce segítségével lehet mérni a kiváló teljesítményt. A második esetben a megbecsülés alapja a közösség többi tagjának a legyőzése, és így a kimagasló teljesítmény a közösségi tagok objektíve változó teljesítményének a túlszárnyalása. Az ilyen elismerések elnyerésére a legjobb példák a (sport)versenyek, ahol elsősorban nem valamilyen abszolút értelemben vett jó eredményt kell elérni, hanem a többi versenyzőt kell legyőzni. Végül, a harmadik esetben a megbecsülés alapja a közösséget vezetőik elvárásai, amelyek lehetőség szerint szubjektíve változó mércét állítanak a megbecsülést elnyerni kívánók elé. A szubjektíve változó mércéknek azokban az elismerésekben van szerepük, amelyek segítségével a közösség vezetése változtatni szeretne a közösségi értékeken, amikor is a szubjektíve változó mérce az új értékek bevezetésének az eszköze. Egy, korábban értékkel nem rendelkező viselkedés nyilvános méltatása a viselkedés pozitív elismerését jelenti, és a viselkedés megismétlésére buzdítja a közösség tagjait.¹⁰

A megbecsülésnek nemcsak az egyén közösségi integrációjában van szerepe, hanem a közösség egyéni (azaz nem megegyezéssel, szerződéssel való) létrehozásában is. Ez utóbbi szerep abban áll, hogy a bizonyos tevékenységet végrehajtó emberek köre olyan, korábban nem egyetlen közösséget alkotó más emberek gyűlnek, akik megbecsülik az előbbi viselkedést. A kérdéses viselkedéssel vagy tulajdonságokkal rendelkező ember így megbecsült emberré válik abban az új közösségben, amelyet az ő viselkedése hozott létre. A közösséget létrehozó mechanizmus alapján véve megerősíti annak az embernek a csupasz jelentőségét, aki köre a közösség felépül, és aki a közösség megbecsült tagja lesz. Például, amikor a háborúban győzedelmeskedő hadvezért, vagy a tényleges hatalmat gyakorló zsarnokot megkoronázzák, akkor az ő harctéri és társadalmi erőszakon alapuló hatalmuk az, ami körül más emberek felépítenek egy új közösséget, elismerve a harctéri és a társadalmi erőszak értékét.¹¹

A megbecsülés elérése sok esetben azzal jár, hogy a megbecsült ember sajátjává teszi (internalizálja) a megbecsültsége alapját képező értékeket, amelyeket védve, vagy amelyek érvényesülését elősegítve ő a megbecsülést megszerezte. A belsővé tétel legalább három fontos következménnyel jár együtt. Az egyik, hogy a megbecsülés és az alapját képező közösségi érték a megbecsülést szerző önazonosság-tudatának részévé válik, azaz amikor arra gondol, hogy kicsoda is ő, akkor részben arra is gondol, hogy ő „a közösségi értéket egyénileg is fontosnak tartó” személy. A személyes azonosság átalakulásának az egyik velejárója, hogy a megbecsülésben részesült személy a jövőben is hajlamos lesz a közösségi értékeket előmozdítani. Egy másik következmény, hogy a megbecsülés alapját képező közösségi értékek, és velük a közösség maga is, a megbecsülési mechanizmuson keresztül tartja fenn magát, és él túl. Amennyiben egy közösségben megszűnik a tagok megbecsülése, vagy a megbecsült tagok nem teszik belsővé a megbecsülést, akkor a megbecsülés alapját képező

10 Vö.: Sessions, William Lad: Honor for Us: A Philosophical Analysis, Interpretation, Defense. 11–20. o., Continuum Intl. Pub. Group, 2010.

11 Pitt-Rivers, Julian: Honor and Social Status. 36–38. o. In: J. G. Peristiany (szerk.) Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society, London, Weidenfeld and Nicolson, 1965.

értékek elvesztik jelentőségüket a tagok számára, és a közösség egy idő után megszűnik aktív közösségnek lenni. Végül, bizonyos közösségi értékek belsővé tétele eredményezi azt a szemléletet, amely alapján a közösség tagjai a „mi-ők” viszonyban tekintenek magukra és más közösségekre. A saját és más közösségek ugyanis más és más értékek mentén épülnek fel és vezetik az életüket, ezért más és más tettekért becsülik meg a tagjaikat, akik, végül, más és más értékeket tesznek belsővé. Azok az értékek, amelyek alapját képezik a megbecsülésnek, relatívak az egyes közösségekhez, ezzel szemben az a mechanizmus, amelynek a segítségével a megbecsülés megszerzhető, minden közösségben ugyanaz.

A becsület itt tárgyalt másik jelentése a becsületből való cselekvés értelmében vett becsület, amely mindazonáltal összefügg a megbecsülés értelmében vett becsülettel. A becsületből való cselekvés ugyanis olyan tettek végrehajtásához való ragaszkodást foglal magába,¹² amelyek végrehajtása valamilyen más alapon már a közösség elismerésével, azaz megbecsüléssel jártak együtt. A civil világban megbecsülés jár az igazmondásért, az őszinteségért és a megbízhatóságért; ezért a becsületből való cselekvés az igazmondáshoz, az őszinteséghez és a megbízhatósághoz való ragaszkodást foglalja magában. Ezzel szemben a „betyárvilágban” megbecsülés jár például a társak el nem árulásáért vagy fedezéséért, ezért a bűnözők esetében a (betyár)becsületből elkövetett cselekvés a hatóságok felé mutatott kitartó hallgatásban, a hatóságok folyamatos félrevezetésében áll. Végül, a katonai cselekvés során tipikusan, de nem kizárólag, a bátor cselekvés hoz megbecsülést, és így a becsületből való cselekvés a bátor tettekhez való ragaszkodást jelenti.

A becsületből való cselekvés erényére – a bátorsághoz hasonlóan – jellemző az, hogy két szélsőség között helyezkedik el. A becsületből való cselekvés azokhoz a tettekhez, és a tetteken keresztül ahhoz a megbecsüléshez való ragaszkodás, ami a tettek alapján valakit megillet. A megbecsülést célzó ragaszkodás magába foglalja a becsülettel rendelkező embernek az arra vonatkozó igényét is, hogy mi legyen a megbecsülés tartalma. Ezzel az igénnyel valaki megcélozhatja azt a megbecsülést, ami tettei után arányosan kijár neki, de annál kevesebbet, vagy többet is. A becsület erénye ennek megfelelően a megbecsülés kevésbé és túlságosan igényelt formái között képez közepet. Kevésbé vagy túlságosan igényelni a megbecsülést úgy lehet, hogy valaki rosszul méri fel a tetteinek és az igényelt/kapott megbecsülésnek az arányát. Kishitű az az ember, aki jelentősebb tetteket hajtott végre annál, mint amennyi megbecsülést igényel/kap, illetve nagyképű (felfuvalkodott) az az ember, aki több megbecsülést igényel/kap, mint amennyit megérdemel.¹³

A becsületből való katonai cselekvésnek több típusa különböztethető meg, amelyek abban különböznek egymástól, hogy milyen természetű az a megbecsülés, amihez a becsületből való cselekvéssel ragaszkodni lehet. A típusok két szélsőség között helyezkednek el, amelyek esetében a megbecsülésben vagy a cselekvő saját maga

12 Mandeville, Bernard: *An Enquiry into the Origin of Honour, and Usefulness of Christianity in War.* 15–16. o., London, John Brotherton, 1732.

13 Vö.: Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika.* 1123b, 102–103. o., ford.: Szabó Miklós, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987.

általi belső elismerésnek van szerepe, ez az önbecsülésen alapuló becsület, vagy a cselekvőhöz képest mások általi külső elismerésnek, ez a morális becsület.¹⁴ A két szélsőség között további változatok találhatók annak fényében, hogy csak a külső, vagy a belső elismerés is fontos-e, illetve, hogy a külső elismerésnek milyen speciális jellemzői vannak.¹⁵

Az elismerés belső és/vagy külső voltának hangsúlyozása azért fontos, mert minél inkább külső az elismerés, annál inkább célkijelölő és motiváló szerepe van, és annál kevésbé az érdem alapján részesül benne valaki. Szó volt róla, hogy a megbecsülést érdem alapon lehet elnyerni, azonban a megbecsülés ugyanakkor a megbecsült ember viselkedését példaként, célként és motivációként állítja a közösség minden tagja elé, a megbecsülést elnyerő elé is. A megbecsülés által magában foglalja érdem, illetve a példaadás, célkijelölés és motiváció aránya a becsületből való cselekvés (és a megbecsüléshez való ragaszkodás) értelmében vett becsület különböző típusai esetében nem azonos. Az egyik véglet az önbecsülésen alapuló becsület, amelynek az esetében az elismerő és az elismerés címzettje teljesen azonos, az az ember, aki ott volt a cselekvés pillanatában, aki átélte azt a helyzetet, amelyben cselekedni kellett, és aki végül cselekedett. Az ő esetében így a megbecsülés leginkább az érdemen alapul. A másik véglet a morális becsület, amelynek az esetében az elismerők csoportja minden embert magában foglal, akár értenek az elismerendő cselekvéshez, akár nem, illetve akár érinti a közvetlen érdekeiket a cselekvés, akár nem. Ők csak nagyon kevésbé tudják az érdemre alapozva elismerni valakinek a tettet, elismerésükben sokkal fontosabb a példaadó, célkijelölő és motiváló jelleg. A becsület köztes példái az erkölcsi és a közösségi becsület, amelyek esetében inkább vagy az érdem (erkölcsi becsület), vagy a példamutatás, célkijelölés és motiváció (közösségi becsület) dominál.

Az önbecsülésen alapuló becsület

A becsület egyik típusa a cselekvő ember belső nézőpontjához kapcsolódó önbecsülésen alapuló becsület, amelyek összetevői az önbecsülés, a büszkeség és a nemes becsvágy.¹⁶

Az önbecsülésen alapuló becsület erényével rendelkező ember erényei és képességei segítségével olyan tetteket hajtott végre, amelyeknek ő maga felismeri a pozitív értékét, és a tettek végrehajtásában központi szerepet betöltő képességeit, erényeit (összességében saját magát) pozitívan értékeli, azaz becsben tartja. Önbecsülése alapján úgy véli, hogy tettei nem a körülményeknek és a véletlennek köszönhetőek,

14 Peristiany, J. G.: Introduction. 9–10. o. In: J.G. Peristiany (szerk.) *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*. London, Weidenfeld and Nicolson, 1965; Robinson, Paul: *Military Honour and the Conduct of War*. 2. o., Abingdon-New York, Routledge, 2006; Oprisko, Robert L.: *Honor: A Phenomenology*. 5–7. o., New York/London, Routledge, 2012.

15 Vö.: Olsthoorn, Peter: *Honor in Political and Moral Philosophy* 8. o., New York, State University of New York, 2015.

16 Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. 1123b–1125b, 101–109 o., ford.: Szabó Miklós, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. Vö. még: Speier, Hans: *Honor and Social Structure*. 44–46. o. In *Social Order and the Risks of War*. Cambridge: Massachusetts–London: England, The MIT Press, 1952.

hanem saját magának, és ezért büszkévé válik tetteire. Büszkesége alapján pedig kialakul benne az a vágy, hogy mások is ismerjék el azt, amire ő büszke. Ezt az utóbbi jellemzőt hagyományosan úgy fogalmazták meg, hogy az önmagára büszke ember egyben nemes becsvágygal is rendelkezik.

A nemes becsvágyat beteljesítő, mások általi elismerés azonban csak a „jutalma” és „díszé”¹⁷ az értékes tettnek, erénynek vagy képességnek (összességben magának az embernek), és így nem szükséges alkotó eleme pozitív értéküknek. A becsület e formájánál ugyanis a saját elismerésnek, a büszkeségnek, sokkal nagyobb jelentősége van, mint a mások általi elismerésnek. Ezt az is jelzi, ahogyan az önbecsüléssel rendelkező személy fogadja a mások általi elismerést, illetve az elismerés elmaradásának a helyzetét. Az önbecsüléssel rendelkező személy ugyan örül az elismerésnek, ugyanakkor csak módjával, hiszen csak olyasmiben részesül, amiről büszkesége folytán tudja, hogy kijár neki. Ehhez hasonlóan, ha az a „megaláztatás” érné, hogy nem kapja meg a megérdemelt kitüntetést, akkor ezen könnyedén képes túltenni magát, mivel tettei, képességei erénye és személye nem mások elismerése által nyerik el értéküket, hanem önbesülésén és büszkeségén keresztül.

Az önbecsülésen alapuló becsület erényével rendelkező ember eredményei természetesen nem a semmiből származnak. A komoly önbecsüléssel rendelkező katonának a legtöbb esetben magasan képzett és speciális képességekkel rendelkező emberek, akik képesek az ellenséggel egyedül is sikeresen felvenni a harcot. Ezek a képességek olyan pszichológiai pluszt adnak a katonáknak, amelyre – paradox módon – kiválóan lehet alapozni a hatékonysághoz szükséges képességeket. Scott R. McMichael a katonai speciális egységek történetét a második világháború utáni könnyűgyalogság történeteként foglalta össze. McMichael a következőképpen jellemezte a malajziai és borneói hadműveletekben (1948–1966) részt vevő brit és gurka könnyűgyalogság katonák képességeit:

„A brit és gurka könnyűgyalogság katonák képességei lényeges alkotóelemei voltak a kínai felkelők Maláj-félszigeti legyőzésének. A britek felismerték, hogy katonáiknak képesnek kell lenniük a terroristákat egyesével felkutatni és legyőzni. Ennek a feladatnak a megoldásához a brit hadsereg magasan képzett könnyűgyalogság katonákat képzett ki és vetett be. A könnyűgyalogság által igényelt képességek magukban foglalták a hangtalan mozgás, a megfigyelés, a fokozott koncentráció, a gyors és pontos fegyverhasználat, a fegyverhasználati fegyelem, a terepen való tájékozódás, a dzsungelismeret, a türelem, a fizikai kitartás, az álcázás... képességét.”¹⁸

„A dinamikus jellemzőknek köszönhetően egyáltalán nem lehet csodálkozni azon, hogy a könnyűgyalogság jellemzően kimagasló morállal rendelkezik. Tudják, hogy különböznek a többi katonától, és büszkék azokra a képességeikre, amelyekkel képesek a legnehezebb terepen is hatékonyan végrehajtani a kijelölt feladatot. Tudják

17 Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. 1124a, 103. o., ford.: Szabó Miklós, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987

18 McMichael, Scott R. Major: A Historical Perspective on Light Infantry. 115–116. o., Fort Leavenworth (KS), U.S. Army Command and General Staff College, 1987.

*továbbá, hogy gyakran őket küldik a legmegerőltetőbb küldetésre. Bizva és megbizonyosodva az egyedi taktikai képességeikben a könnyűgyalogosok az átlagkatonánál jobbnak gondolják magukat.*¹⁹

Az erkölcsi becsület

A becsület másik, több altípust is magában foglaló formája elsősorban mások megbecsülésén alapszik, így a cselekvő embernek és tetteinek értékét mások nézőpontjából, azaz külső nézőpontból határozza meg. A mások megbecsülésén alapuló becsületnek legalább három altípusa van, attól függően, hogy párosul-e hozzá a cselekvő belső nézőpontja vagy sem, illetve hogy a külső nézőpont vajon egy partikuláris közösség nézőpontja vagy a sajátosan emberi nézőpont.

A becsület második típusa, az erkölcsi becsület, amely egyaránt és egyenlően táplálkozik a személyes, belső elismerésből (önbecsülésből) és a külső megbecsülésből.²⁰ Az önbecsülés és mások megbecsülése abban az esetben kombinálható anélkül, hogy bármelyik is alárendelődné a másiknak, ha mások megbecsülésén nem mindenki más megbecsülését értjük, hanem olyan emberek pozitív visszajelzését, akik a cselekvő, erényes ember egy szűkebb közösségét képezik. A szűkebb közösség határait az szabja meg, hogy csak azok az emberek tartozhatnak bele, akik szintén rendelkeznek azzal az erénnyel (a katonáknál például a bátorság), amelynek a cselekvésben való érvényesülése elismerést érdemel.

Ennek megfelelően az erényes (bátor) ember értékét azoknak az embereknek az elismerése határozza meg, akik rendelkeznek a kérdéses erénnyel (a bátorsággal) (akik közé a cselekvő is beletartozik). Ezek az emberek is ismerik az erény gyakorlásához szükséges (veszélyes) helyzetet, és az abban való cselekvés mikéntjét. Tudják, hogy min esett át az általuk megbecsült ember, és bele tudják magukat élni a helyzetébe, személyes, belső nézőpontjába. Erre a tudásukra alapozva elismerésük alapja főként az, hogy a bátor ember megérdemli az elismerést.

Ugyanakkor a cselekvő ember és tetteinek értékelése nemcsak a személyes, belső nézőpontjából történik, hanem annak a közösségnek a nézőpontjából is, amelynek meghatározó jellemzője a közösen birtokolt erény. Az értékelés így bizonyos értelemben a közösen birtokolt erény nézőpontjából történik. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a cselekvő erényesen viselkedett, akkor a cselekvése körülményeinek a sajátos jellemzőitől, és az azokon alapuló érdemtől függetlenül is jár neki az elismerés, mivel teljesítette a szűkebb közösségének a múltbeli és a jövőbeli viselkedésére egyaránt vonatkozó elvárását. A szűkebb közösségi elvárás ugyanis nem az, hogy a cselekvő valamiképpen oldja meg a cselekvési helyzetben adott problémát, hanem az, hogy viselkedjen erényesen, bátran. Az erkölcsi becsület alapját képező megbecsülés ezért példaadó, célkijelölő és motiváló jellegű is, és nem csupán az érdemem alapul.

19 McMichael, Scott R. Major: A Historical Perspective on Light Infantry. 220. o., Fort Leavenworth (KS), U.S. Army Command and General Staff College, 1987.

20 Ashley, Robert: Of Honour. Virgil Heltzel (szerk.) San Marino (CA), Huntington Library, 1947 (tárgyalja és részleteket idéz a műből: French, Peter A.: The Virtues of Vengeance. 141–145. o., Lawrence, Kansas: University Press of Kansas, 2001).

Az erkölcsi becsület kiváló példái azok az esetek, amikor egy katona tetteit még az ellenség katonái is elismerik. Ilyen Szondi Györgynek, Drégely vára kapitányának, az esete is. Szondi 1552 júliusában 148 emberével védte a várat, amikor Khádím Ali budai török pasa július 7-én ostrom alá vette azt, és két nappal később elfoglalta. A törökök először az alsó (palánk) várat gyújtották fel, majd tüzéségükkel lerombolták a kaputornyot és több helyen is rést ütöttek a falakon. Közben a török gyalogság kétszer is támadást intézett a vár ellen, egyszer a falon keletkezett réseket célozva, és egyszer létrákat alkalmazva, azonban a védők mindkétszer visszaverték őket. Ezt követően, miután Szondi elutasította a pasa megadásra felszólító ajánlatát, a védők harmadszor is szembeszálltak a török gyalogsággal, és végül Szondi vezérletével kitörték a várból, amikor is halálukat lelték. Szondi vitéz harcát és halálát nemcsak katonatársai (például Erasmus Teuffel, felvidéki főkapitány), hanem a pasa is elismerte. Ez utóbbit örökítette meg számunkra Tinódi Lantos Sebestyén:

- „65 *Töretni az basa kezdé Drégel várát,
Ott án lerontatá egy szép magas tornyát,
Szondi ott elveszté egy vitéz szolgáját
Jó Zoltai Jánost, meghala torony alatt.
Első ostromot basa nagyot tétete,*
- 70 *Ott sok terek vesze, ő nem sokat nyere,
Ezt tevő Szondi Györgynek jó vitéssége,
Ott meg akar halni, azt ő már elvégezte.
Sőt az várnak falát, tornyát igen törte.
Basa oroszfalui pappal kérte:*
- 75 *Az várat megadná, magát ne vesztené.
„Már késén költ ahhoz!” – Szondi csak eszt izené.
Sok foglya őnéki, kettőt ő hívata,
Két énokös apródgyát előállatá,
Azok előtt ily testamentomot szóla:*
- 80 *Az Ali basának két apródgyát ajánlá.
Ezen igen kéri basát őnagyságát,
Vitésségre tanácsa ő két aprógyát,
És eltemettesse Szondi Györgynek tagját,
Mert majd itt megláttják az ő szörnyű halálát.*
- 85 *Gyorsan mind az négyet skárláttal ruházá,
Pínnzel kápájokat megtölté, megraká,
Az Ali basának szépen kibocsátá,
Ő minden morháját az közöbre hordatá,
Égeté, elveszté. Istállóba méne,*
- 90 *Jó lovait hegyes törrel általveré.
Lelkét az Istennek aj ánlá, igyéré.
Nagy derék ostromát Ali basa kezdeté.
Nagy szép dárda Szondinak kezébe vala,
Sebösölve térdön állván ő vív vala,*
- 95 *Romlott toron alatt általlótték vala,
Az fejét az hegyről alávetótték vala.
Jó Drégelnek vára lón basa kezébe,
Szondinak az testét vívők eleibe,
Fejét keresteté, az testhöz viteté,*
- 100 *Mint oly vitéz embört nagy szépen temetteté.
Jó dicséretbe lón Szondi vitéssége,
Feje felé írott kopját feltétete.”²¹*

A közösségi becsület

A becsület harmadik típusa a kizárólag a tágabb közösség megbecsülésén alapuló közösségi becsület. A becsület e típusának esetében a külső megbecsülés mindenféle erénynek, így a bátorságnak is a szükséges feltétele, azaz csak azt az embert lehet bátornak nevezni, aki megfelel a közösség által támasztott, a bátorságra vonatkozó elvárásoknak. A közösségi becsület erénye – ezzel összhangban – azokhoz a

21 Tinódi Lantos Sebestyén: Budai Ali Pasa históriája. 65–102. sor, <http://mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm#4>.

tettekhez való ragaszkodást foglalja magában, amelyek megfelelnek a közösség elvárásainak.²²

A közösség elvárásai azonban nem (lehetnek) teljesen *ad hoc*, önkényes elvárások, hanem kapcsolatban kell állniuk a közösség javának, azaz a közjónak a kielégítésével. A közjónak azonban legalább két része van, az egész közösség általános nézőpontjából meghatározható rész, illetve a közösségi tagok egyik vagy másik csoportjának egyedi nézőpontjaiból meghatározható részek. Az általános nézőpontból meghatározható közjó alapvetően a közösség fennmaradását foglalja magában, ezzel összhangban pedig például a – katonai szempontból fontos – közösség/ország védelme a külső fenyegetéssel szemben. Az egyedi nézőpontoktól függő közjó-konceptiók a közösség fennmaradásának a hogyanjait foglalják magukba, és ezzel összhangban például bizonyos belső kormányzatnak a megdöntését/fenntartását, vagy bizonyos külső területeknek a meghódítását vagy azokkal egyéb kapcsolat kialakítását. Természetesen a legtöbb esetben a közjó két része nem választható el egymástól, hiszen például a közösség védelme esetében is meg kell határozni a védelem hogyanját, illetve a védelem hogyanjának a meghatározása is végeredményben a közösség védelmére irányul.

A közösség különböző részeihez kapcsolódó egyedi nézőpontok esetében az egyedi elvárásoknak alapvető szerepük van annak meghatározásában, hogy mi minősül közjónak, és így annak a meghatározásában is, hogy milyen tett számít bátornak és érdemel megbecsülést. Az egyedi nézőpontok esetében így nem a bátorság az, ami érdemessé tesz valakit a megbecsülésre, hanem fordítva, a közösség megbecsülése határozza meg azt, hogy mi számít bátorságnak. A megbecsülés így nem a bátor tettekért járó megérdemelt elismerés, hanem a bátor tettek kijelölésére és végrehajtására vonatkozó példaadás, célkijelölés és motiváció. Úgy is fogalmazhatunk, hogy mivel a megbecsülés alapvetően jó érzéseket kiváltó elismerés, ezért a közösségi megbecsülés az az „ár”, amelyet mások fizetnek pénzben, szavakban, kitüntetésben, ünneplésben azért, hogy valaki valahogy cselekedjen.²³

A közösség általános nézőpontjához kapcsolódó közjó esetében a bátor viselkedést és a közösségi becsület erényét ezzel szemben a közösség fennmaradásának az előmozdítása határozza meg, amely bizonyos értelemben független a közösség egyedi elvárásaitól. A példaadásra, célkijelölésre és motivációra azonban az általános nézőpontú közjó érdekében végrehajtott tettek esetében is komoly szükség van, viszont a motiváció szerepe itt különbözik az egyedi nézőpontú közjó előmozdítására szolgáló motiváció szerepétől. Amíg az utóbbi esetben a motivációnak elsősorban jutalmazó szerepe van, amely jutalmat a cselekvő előre kap meg, addig az előbbi esetben a célkijelölés és a motiváció arra irányul, hogy a cselekvő legyőzze az emberi mivoltából fakadó természetes önzését, és az önzésből származó komoly (ellen)motivációt, és képes legyen a közösség érdekében cselekedni.²⁴

22 Cicero: On Duties II. 18–35., M.T. Griffin and E. M. Atkins (eds.), Cambridge, CUP, 2003; Olsthoorn, Peter: Honor in Political and Moral Philosophy. 17–26. o., New York, State University of New York, 2015.

23 Hobbes: Leviatán. 75–79. o., Budapest, Magyar Helikon, 1970.

24 Cicero: On Duties. I.62., M.T. Griffin and E. M. Atkins (eds.), Cambridge, CUP, 2003 (Cicero: A kötelességekről. I.19., 310. o. In Cicero válogatott művei, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987).

A közösségi becsület alapját képező közösségi megbecsülésben viszont nem csupán a példaadás, célkijelölés és motiváció kap szerepet, hanem ezek mellett fontos az érdemek hangsúlyozása is. A tágabb közösség tagjai ugyan nem rendelkeznek azzal az erénnyel, aminek a használatát a megbecsüléssel elismerik (bátorság), és így az erényeknek a szempontjából nem képesek megítélni a katonai cselekvést, hogy vajon egy viselkedés megérdemli-e az elismerést vagy sem (szemben az erkölcsi közösség tagjaival). Egy másik nézőpontból azonban a tágabb közösség tagjai is képesek többé-kevésbé megalapozott ítéletet hozni egy (katonai) tett értékéről. Amennyiben ugyanis a közösség nézőpontjához kapcsolódó közjó védelmének a szempontjából tekintik a katonai cselekvést a társadalom tagjai (például hogy a katonák képesek voltak-e megvédeni az ország határait), és amennyiben a katonai cselekvés tényszerűen elősegíti az általános közjó védelmet, akkor társadalom tagjai hozhatnak olyan ítéletet, hogy a katonai cselekvés megérdemli a (közösségi) megbecsülést.

Mint láttuk, Tinódi bemutatásában Szondi György a már reménytelen helyzetben is katonaként viselkedett, amivel éppúgy kivívta az ellenséges katonák megbecsülését, mint a sajátjait. Ugyanakkor a reménytelen helyzetben való katonai önfeláldozás semmiképpen sem érdemli meg a tágabb közösségi elismerést, hiszen az nem segíti a közjó, ebben az esetben a közösség védelmének, a megvalósulását. A közösségi megbecsülés Szondinak akkor járt volna (járna), ha mondjuk zavartalanul elvonulva egy másik vár kapitányaként ismét az ország szolgálatába állhatott volna. A közösség nézőpontjából ez lett volna a bátorság, és nem az önfeláldozás által magában foglalt kitartás a hivatás elvei mellett, amely szintén foglal magában rizikót. A török ugyanis még ígérete ellenére sem mindig biztosított szabad elvonulást a várvédőknek a vár feladása esetén.

A közösségi megbecsülésen alapuló becsület egyik formája elvárt volt a középkori francia lovagoktól is. A lovagok a hűbéri viszonyokon alapuló társadalmi berendezkedésben hűbéruruknak tartoztak hűséggel, és bátorságukat hűbéruruk ügyeinek érdekében (is) gyakorolniuk kellett. Ennek folytán, amennyiben a lovagok hűbéruruk érdekében részt vállaltak egy csatában vagy háborúban, akkor azzal bizonyították becsületüket, attól függetlenül, hogy a csata vagy a háború sikeres volt-e, vagy sem. Froissart *Krónikájában* beszámol a francia szempontból vesztes Crécy-i csatáról (1346). A csatában az angol íjászok könnyedén feltartóztatták és visszaverték a franciák menetből érkező és elcsigázott nehézlovasságának rohamát. Froissart beszámolója végén összefoglalásul a következőket jegyzi meg:

„Való igaz, hogy a francia király oly hatalmas serege és vitéz lovassága alig-alig aratott harci babérokat, de nem is igen arathatott volna, hiszen egyrészt későn kezdődött a csata, másrészt igen fáradtak voltak. De becsületükön nem esett csorba; amiért jöttek – kötelességüket teljesíteni –, azt meg is tették. Vissza nem fordultak, mindvégig előre mentek vakmerően, azt sem tudva hová, hacsak azt nem, hogy a halálba.”²⁵

25 Froissart: Froissart krónikája. (válogatás) 51. o., Budapest, Gondolat, 1971.

A morális becsület

Végül, a becsület negyedik típusa – az erkölcsi becsülethez hasonlóan – táplálkozik a belső és a külső megbecsülésből, azonban alapja nem annyira az erényes tett értékelése az erénnyel rendelkező személyek közösségének a nézőpontjából, hanem a tett értékelése a tökéletes emberi nézőpontból, azaz a „tökéletesen” ésszerű és a szükséges információkkal rendelkező ember nézőpontjából. Ezt a nézőpontot morális nézőpontnak nevezzük, a becsület negyedik típusát pedig morális becsületnek.²⁶

A morális becsület esetében szintén érdemes abból a kérdésből kiindulni, hogy melyik az a közösség, amelynek a nézőpontjából végre lehet hajtani a bátran cselekvő ember tettének és személyiségének az értékelését. Korábban ilyen közösség volt az erényes ember erényes emberekből álló, szűkebb közössége, illetve a tágabb közösség (társadalom). A morális megbecsülés esetében a jelentőséggel bíró közösség a társadalomnál nagyobb, tökéletes emberi közösség.

Az emberi közösség a sok-sok tényleges és különböző ember által alkotott közösség. A tökéletes emberi közösséget azonban nem a tényleges emberek alkotják, akik tényleges javakkal, kapcsolatrendszerekkel, képességekkel, erényekkel, illetve társadalmi és közösségi státuszokkal rendelkeznek, hanem ezektől az értékelés és a cselekvés során elvonatkoztató ideális emberek.

Az ideális emberek „tökéletesen” ésszerűek, azaz értékítéleteikben csak az azonos módon működő értelmük kap szerepet, érzelmeik, erényeik és személyes kapcsolataik azonban nem; illetve ismerik azokat a jelentőséggel bíró információkat, amelyek szükségesek a bátran cselekvő ember tetteinek és személyiségének az értékeléséhez. A „tökéletes” ésszerűség biztosítja az ideális ember nézőpontjának morális jellegét, mivel biztosítja az önérdek- és részrehajlásmentes értékelést és cselekvést. Az önérdekű értékelés és cselekvés által magában foglalt részrehajlás oka ugyanis a tényleges javak, kapcsolatrendszerek, képességek, erények, illetve a társadalmi és közösségi státuszok figyelembe vétele az értékelés és a cselekvés során. A „tökéletesen” ésszerű emberek értékeléseikben és cselekvéseikben képesek elvonatkoztatni ezektől az önérdekű meghatározottságoktól, így értékeléseik és cselekvésük sem önérdekű lesz, hanem mindenki érdekeit figyelembe veszi.

A valóságban azonban nagyon kevés a „tökéletesen” ésszerű ember, így talán az ideális emberek közössége sem létezik, ami azonban nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül kellene hagynunk ezt a nézőpontot. Az ideális emberek létezésének a feltételezésére ugyanis lehetőséget teremt az, hogy egy gondolatkísérlet során bárki képes meggyőződni a „tökéletes” ésszerűség lehetőségéről.

A gondolatkísérlet a többi emberrel való feltételes megegyezés folyamata, amelynek során a különböző emberek hasonlóan ítélnének meg egy morális szempontból jelentőséggel bíró helyzetet (például azt, hogy vajon be kell-e avatkozni egy állam belügyeibe, ha az súlyosan megsérti az emberi jogokat), így megegyeznek abban, hogy mit kell tenni. A hasonló megítélés oka, hogy a feltételes megegyezés

26 Vö.: Olsthoorn, Peter: Honor in Political and Moral Philosophy. 8. o., New York, State University of New York, 2015.

során az ítéletet hozó embereknek a „nemtudás fátyla” mögött kell az ítélet meghozniuk, azaz azzal a feltételezéssel, hogy ők is szereplői az adott helyzetnek (például elnyomóként, elnyomottakként vagy beavatkozóként), ám számukra ismeretlen szerepet játszanak. Ezeket feltételezve és meghozva az ítéletüket, ítéletük „tökéletesen” ésszerű lesz, amely mentes az önérdék torzító hatásaitól (a „tökéletesen” kifejezés idézőjelben való használata az ideális emberek létezésének a feltételes voltát jelzi).²⁷

A „tökéletes” ésszerűség miatt így olyan hasonlóság áll fenn a cselekvő és legtágabb közössége, az összes ember között, mint amilyen fennállt az erkölcsi becsület esetében a cselekvő és kisebb közössége között. A hasonlóság alapja ugyan a két esetben eltér egymástól (amíg az erkölcsi becsület esetében a közösen bírt erény, addig a morális becsület esetében a lehetőség szerint meglévő „tökéletes” ésszerűség biztosítja a hasonlóságot), ám a funkciójuk azonos: lehetővé teszik a cselekvő személy tetteinek és személyiségének közösségen belüli értékelését.

A morális ítélkezés „tökéletes” ésszerűsége azonban csak távolról kapcsolódik a valóságos cselekvési feltételekhez, erényekhez vagy államérdekhez, hiszen maga az ítélet meghozatala a „nemtudás fátyla” mögött is a valóságos érdekektől elvonatkoztatott ideális körülmények között történik. Az ítélet ezért sokkal inkább ideálokat fogalmaz meg, amelyek felé, mint cél felé, közelíteni lehet, elérésük azonban nem (feltétlenül) lehetséges, vagy legalábbis igen távoli.²⁸ Ezért a hipotetikus megegyezés módszerével meghozott döntések alapja nem az érdem, hanem a példaadás, célkijelölés és motiváció.

Morális megbecsülésben részesülni egyet jelent az emberiség általi elismeréssel, a gyakorlatban pedig az emberiséget képviselő szervezet, az ENSZ általi elismeréssel. Ilyen elismerésben részesülnek azok a katonák, rendőrök és civilek, akik végigszolgálták az idejüket valamilyen békeművelten (United Nations Medal), akik kivételes bátorságról tettek tanúbizonyságot a békeművelten során (Captain Mbaye Diagne Medal for Exceptional Courage), vagy akik életüket áldozták a békeművelten sikeréért (United Nations Dag Hammarskjöld Medal).²⁹

A morális becsületre kiváló példával szolgál Mbaye Diagne százados esete, akiről az egyik ENSZ-kitüntetés is elnevezték. Mbaye Diagne százados a szenegáli békefenntartó kontingens tagja volt Ruandában, 1994-ben. Ruandában ekkor a *hutu* etnikai csoporthoz tartozó politikusok vezették az államot és a kormányt, ugyanakkor a *tuszi* etnikai csoporthoz tartozó gerillák a Ruandai Hazafias Front vezetésével folyamatosan támadták a kormány erőit. 1993-ban azonban a ruandai államot és kormányt vezető mérsékelt *hutu* politikusok, Juvénal Habyarimana államelnök és Agathe Uwilingiyimana miniszterelnök asszony, kiegyeztek a tuszi Ruandai Hazafias Népfronttal. A kiegyezést a radikálisabb *hutu* milíciák nem nézték jó szemmel, ezért 1994. április 6-án meggyilkolták az államelnököt, majd

27 Vö.: Rawls, John: Az igazságosság elmélete. 152–156., 172–188. o., Budapest, Osiris, 1997.

28 Vö.: Kant, Immanuel: Az örök béke. 36–49. o., Budapest, Európa Könyvkiadó, 1985; Az erkölcsök metafizikája 61§. In Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése; A gyakorlati ész kritikája; Az erkölcsi metafizikája. Budapest, Gondolat, 1991.

29 Lásd az ENSZ honlapját: <https://www.un.org/en/peacekeeping/operations/unmedals.shtml>

április 7-én a miniszterelnök asszonyt a férjével és a védelmére rendelt 10 belga békefenntartóval együtt, és saját kezükbe evették az irányítást az országban. 1994. április 6-a és 1994 júliusa között a hutuk közel ötszáz ezer tuszit és több száz ezer mérsékelt hutut öltek meg, az országban a megfigyelőként jelenlévő, de beavatkozási jogosultsággal nem rendelkező békefenntartók jelenléte ellenére. Mbaye Diagne százados tevékenysége ezekhez az eseményekhez kapcsolódik. Diagne százados ugyanis a beavatkozást megtiltó parancs ellenére mentette ki és szállította biztos helyre a miniszterelnök asszony négy gyermekét és további százakat is, a saját gépjárművén. Mivel számos ellenőrző ponton kellett átkelni, ezért egyszerre legfeljebb 4-5 személyt tudott menekíteni. Egy interjúrésztben Diagne százados egy barátja és bajtársa, Babacar Faye, így emlékezett vissza:

„Már elég korán azt vettük észre, hogy az Amahoto hotelnek ebben a hátsó szobájában az emberek nagyobb csoportjai tűnnek fel, hogy a következő nap reggelére elmenjenek. Úgy raktuk össze a történeteket, hogy Mbaye szállította az embereket mindenfelől a főhadiszállásra, majd evakuálta vagy elszállította őket más, biztonságos helyre. Nem tudom, hogy hány embert mentett meg, de nagyon sok ember tudta, hogy kicsoda ő. Nagyon sok embert mentett meg, és nem csupán ruandaiakat, hanem híres újságírókat is...

*...
Igen, a parancsok ellenére cselekedett, a parancsok nem akadályozták meg a konfliktust. Mbaye figyelmen kívül hagyta azokat a parancsokat, ám ugyanakkor a tábornoka [Dallaire tábornok] tudta, hogy mit csinál, és nem állította le.*

*...
Úgy vélem, hogy a tábornok úgy tekintett rá, mint annak a kifejezésére, amit mindnyájunknak csinálni kellene... Volt itt valaki, aki kilépett a sorból, és a tábornok nem fegyelmezte meg, mert ő tette azt, ami helyes. Emberek százait mentette meg. Arról beszélünk, hogy emberek százait mentette meg hármásával és négyesével. Képzeld csak el, amikor 23 ellenőrző pontról van szó!³⁰*

A becsület általános jellemzését és típusainak áttekintését követően a tanulmány-sorozat következő, negyedik részében a hűséggel foglalkozom.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. ford.: Szabó Miklós, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987.
Ashley, Robert: Of Honour. Virgil Heltzel (szerk.), San Marino, CA: Huntington Library, 1947.
Babacar Faye: Interjú. In Memories of Captain Mbaye Diagne. Frontline, 2004. április 1., <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/ghosts/video/capt.html> (letöltve 2017.11.15).
Balázs Zoltán: Emberi méltóság. In Jogelméleti Szemle (4), 2005, <http://jesz.ajk.elte.hu/balazs24.html>.

30 Interjúrészt Babacar Faye-val, Diagne százados barátjával és bajtársával. In Memories of Captain Mbaye Diagne, Frontline, 2004. április 1., <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline>

- Berger, Peter: On the Obsolescence of the Concept of Honor. In S. Hauerwas–A. MacIntyre (szerk), *Revisions: Changing Perspectives in Moral Philosophy*, Notre Dame (Indiana), Notre Dame University Press, 1983.
- Cicero: A kötelességekről. In Cicero válogatott művei, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987.
- Cicero: On Duties. M.T. Griffin and E. M. Atkins (eds.), Cambridge, CUP, 2003.
- Clastres, Pierre: A vad harcos nyomorúsága. In *Az erőszak archeológiája*, Budapest, Qadmon Kiadó, 2015.
- French, Peter A.: *The Virtues of Vengeance*. Lawrence, Kansas: University Press of Kansas, 2001.
- Froissart: Froissart krónikája (válogatás). Budapest, Gondolat, 1971.
- Hardin, Russell: *Trust and Trustworthiness*. New York, Russell Sage Foundation, 2002.
- Hobbes: *Leviatán*. Budapest, Magyar Helikon, 1970.
- Kant, Immanuel: *Az örök béke*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1985.
- Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikája*. In Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése; A gyakorlati ész kritikája; Az erkölcsi metafizikája*, Budapest, Gondolat, 1991.
- Kolnai Aurél: Méltóság. In Balázs Zoltán (szerk.) *Kolnai Aurél*, Budapest, Új Mandátum, 2003.
- Mandeville, Bernard: *An Enquiry into the Origin of Honour, and Usefulness of Christianity in War*. London, John Brotherton, 1732.
- McMichael, Scott R. Major: *A Historical Perspective on Light Infantry*. Fort Leavenworth (KS), U.S. Army Command and General Staff College, 1987.
- Olsthoorn, Peter: *Honor in Political and Moral Philosophy*. New York, State University of New York, 2015.
- Oprisko, Robert L.: *Honor: A Phenomenology*. New York/London, Routledge, 2012.
- Peristiany, J. G.: Introduction. In J.G. Peristiany (szerk.) *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1965.
- Pitt-Rivers, Julian: *Honor and Social Status*. In J.G. Peristiany (szerk.) *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1965.
- Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris, 1997.
- Robinson, Paul: *Military Honour and the Conduct of War*. Abingdon-New York, Routledge, 2006.
- Sessions, William Lad: *Honor for Us: A Philosophical Analysis, Interpretation, Defense*. Continuum Intl. Pub. Group, 2010.
- Speier, Hans: *Honor and Social Structure*. In *Social Order and the Risks of War*, Cambridge: Massachusetts-London: England, The MIT Press, 1952.
- Tinódi Lantos Sebestény: *Budai Ali Pasa históriája*. <http://mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm#4>.